

VERSLAG

Parochiekerken in Vlaanderen

Bestuurskracht en financiering

Beheer

(Her)bestemming en ruimtelijke inpassing

Aan Geert Bourgeois, Viceminister-president van de Vlaamse Regering
en Vlaams minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en Vlaamse Rand.

Van de voorzitters van de werkgroepen 'bestuurskracht en financiering',
'beheer' en '(her)bestemming en ruimtelijke inpassing' van parochiekerken.

Brussel, 8 april 2011

INHOUD

Inleiding	4
Aanbevelingen van de werkgroep ‘bestuurskracht en financiering’	6
Aanbevelingen van de werkgroep ‘beheer’	22
Aanbevelingen van de werkgroep ‘(her)bestemming en ruimtelijke inpassing’	30
Zeven globale aanbevelingen voor parochiekerken in Vlaanderen	42

Bijlagen

1. Samenstelling van de werkgroepen	50
2. Overzicht informatiebronnen	51
3. Beheermatrix	52

INLEIDING

Het kerkgebouw bekleedt van oudsher een centrale en strategische plaats in onze samenleving. Vele dorpen en wijken in Vlaanderen zijn immers gegroeid rond de parochiekerk, met een specifiek sociaal-cultureel en ruimtelijk weefsel tot gevolg. Vandaag contrasteert de toenemende secularisering in Vlaanderen sterk met het grote historisch gegroeide overaanbod aan parochiekerken. Enkel tijdens specifieke hoogdagen en belangrijke scharnierenmomenten in het leven zoals het huwelijk of een uitvaart, kan de parochiekerk nog veel volk verzamelen.

Los van vragen in verband met de cultus of de plaats van de kerk in de maatschappij, staat de uitdaging voorop hoe de bestaande parochiekerkgebouwen vanuit hun gemeenschapsfunctie opnieuw in het hart van de samenleving geplaatst kunnen worden. In hoeverre kan de parochiekerk alternatieve functies en betekenissen absorberen die overeenstemmen met haar maatschappelijke, architecturale, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarde?

Bovendien rust er op de parochiekerken een enorme beheerslast die door de lokale gemeenschap en door diverse overheden met publieke middelen gedragen moet worden. Meer en meer stemmen gaan op om de parochiekerken een nieuwe bestemming te geven binnen het maatschappelijk leven om de dusdanig grote onderhoudslast te rechtvaardigen.

Om een toekomstvisie uit te stippelen voor de parochiekerken, organiseerde Vlaams minister Geert Bourgeois, ondermeer bevoegd voor het Binnenlands Bestuur en het Onroerend Erfgoed, op 1 juli 2010 een besloten studiedag waarin de verschillende betrokkenen uit het veld vertegenwoordigd waren: de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG), het Agentschap voor Binnenlands Bestuur, het Agentschap Ruimte en Erfgoed, het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE), het Team Vlaams Bouwmeester, de Departementen Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed (RWO) en Bestuurszaken (BZ), vertegenwoordigers van de Bisschoppenconferentie en van enkele kerkfabrieken. De studiedag behandelde drie grote thema's. Onder het thema 'beheer' werd de rol van de kerkfabriek onder de loep genomen; onder het thema 'financiën' bogen de deelnemers zich over de complexe financiering van het onderhoud en de restauratie van de kerken; het thema 'reconversie' ten slotte, onderzocht welke nieuwe betekenis aan de parochiekerken gegeven kan worden.

De minister wil een aanzet geven tot een gedragen visie en een geïntegreerd en toekomstgericht beleid voor de circa 2000 parochiekerken die Vlaanderen rijk is en richtte in het najaar van 2010 drie werkgroepen op: een werkgroepen 'bestuurskracht en financiering' onder voorzitterschap van het Agentschap voor Binnenlands Bestuur (Bart Van Dooren), een werkgroep 'beheer' onder voorzitterschap van het Agentschap Ruimte en Erfgoed (Annita Stevens met assistentie van Rudy De Graef en Veerle De Houwer) en een werkgroep '(her)bestemming en ruimtelijke inpassing' onder voorzitterschap van het Departement Bestuurszaken (Joris Scheers). In de periode tussen november 2010 en maart 2011 werkten de leden van de drie werkgroepen een set van aanbevelingen uit.

Dit verslag bundelt de aanbevelingen zoals deze werden gevalideerd door de drie werkgroepen. De geformuleerde aanbevelingen worden in eerste instantie gericht aan de opdrachtgever, Vlaams minister Geert Bourgeois. Aangezien het om een complexe problematiek en een gedeelde verantwoordelijkheid gaat, waarbij de bisschoppen, de kerkfabrieken, de centrale kerkbesturen, de lokale gemeenschap en de overheden op de verschillende beleidsniveaus elk een rol te vervullen hebben, richten de aanbevelingen zich evenzeer tot alle actoren die betrokken zijn bij de parochiekerken in Vlaanderen.

De aanbevelingen worden hierna integraal weergegeven met hun respectievelijke toelichting, waarbij de originele inhoudelijke structuur, zoals die door elke werkgroep werd uitgewerkt, wordt gerespecteerd. In de tekstmarge worden de aanbevelingen doorlopend genummerd van 1 tot 31. Vervolgens worden in een samenvattend overzicht **zeven globale aanbevelingen voor parochiekerken in Vlaanderen** gepresenteerd. Vanuit hun gedeelde ervaring in de verschillende werkgroepen de voorbije maanden, hebben de drie voorzitters getracht om de 31 aanbevelingen uit de drie werkgroepen te groeperen rond zeven belangrijke thema's. Dit gedeelte kan tegelijk als een *managementsamenvatting* van het verslag beschouwd worden. Bij deze laatste oefening wordt verwezen naar de initiële aanbevelingen en hun doorlopend nummer. ❀

Aanbevelingen van de werkgroep bestuurskracht en financiering

Om de leesbaarheid te verhogen, worden de aanbevelingen hier weergegeven in drie clusters: **1)** het versterken van de bestuurskracht van de kerkfabrieken, **2)** het versterken van het lokale overleg en **3)** de financiering en de financiële cyclus. Die clustering is tot op zekere hoogte kunstmatig, door de nauwe verbanden die bestaan tussen sommige aanbevelingen.

1. Versterken van de bestuurskracht van de kerkfabrieken

Kerkfabrieken hebben, zeker wat het beheer van het kerkelijk patrimonium betreft, een belangrijke, maar vaak zware opdracht. Deze aanbevelingen beogen de bestuurskracht van de kerkfabrieken te versterken, door enerzijds belemmeringen voor een optimale samenstelling weg te nemen en anderzijds een vlotte reorganisatie van de bestaande structuren mogelijk te maken, daar waar er lokaal vraag naar is.

aanbeveling

1

De verplichting schrappen voor leden van een kerkraad om ingeschreven te zijn in de bevolkingsregisters van de gemeente (of één van de gemeenten) van de gebiedsomschrijving van de parochie.

De aangestelde of verkozen leden van de kerkraden moeten nu in het bevolkingsregister ingeschreven zijn van de gemeente of van een van de gemeenten van de gebiedsomschrijving van de lokale geloofsgemeenschap. Die domicilieverplichting als verkiesbaarheidsvoorwaarde komt soms in conflict met de effectieve betrokkenheid bij een bepaalde parochie en doet soms waardevolle kandidaat-kerkraadsleden uit de boot vallen. In een grote fusiegemeente kan iemand die in de gemeente woont bovendien veel verder van de kerk wonen dan iemand die in een buurgemeente woont.

Eventueel zou het domiciliërcriterium kunnen worden uitgebreid door toe te laten dat inwoners van een “aangrenzende gemeente” deel uitmaken van de kerkfabriek van een parochie gelegen in een naburige gemeente, maar dat lijkt nog steeds een te strikte voorwaarde.

Een criterium als “actief zijn in de plaatselijke geloofsgemeenschap” is dan weer onvoldoende objectief en daardoor onbruikbaar in een motivering. Bovendien is dat in zekere zin dubbel met de voorwaarde om rooms-katholiek te zijn. Het feit dat iemand verkozen wordt impliceert logischerwijze ook al een betrokkenheid bij de parochie.

Het schrappen van de woonstverplichting mag wel geen gevolgen hebben op de bekendmakingsprocedure. De huidige formulering van artikel zeven (een oproep binnen de parochie) moet behouden blijven. ☸

2

Gelet op de evolutie van de rechtspraak en om potentiële kandidaten niet af te schrikken, is het aangewezen in het decreet bepalingen op te nemen betreffende de (verzekering van de) aansprakelijkheid van de kerkraadsleden, naar analogie van wat bepaald wordt in het gemeente-, provincie- en OCMW-decreet.

In de organieke decreten van de lokale besturen werden bepalingen opgenomen betreffende de aansprakelijkheid van de uitvoerende mandatarissen (vb. artikel 72 en 73 van het gemeentedecreet) en betreffende de verplichte verzekering van die aansprakelijkheid ten laste van het lokaal bestuur (vb. artikel 74 van het gemeentedecreet). De onduidelijkheid over de aansprakelijkheid en de bestaande risico's kunnen waardevolle kandidaat-kerkraadsleden afschrikken. Daarom is het wenselijk ook in het erediensdecreet gelijkaardige bepalingen op te nemen, met inbegrip van een verplichte verzekering door het bestuur van bepaalde risico's. ❄

Een tuchtprocedure uitwerken voor leden van de kerkraden en van centrale kerkbesturen in het geval van grove nalatigheid of kennelijk wangedrag. Ook het afzetten van een slecht functionerende mandataris mogelijk maken.

In het decreet is noch voor de kerkraden, noch voor de centrale kerkbesturen een mogelijkheid voorzien om een tuchtprocedure te starten tegen een lid in het geval van grove nalatigheid of kennelijk wangedrag. Bijgevolg is de persoon in kwestie voor minstens drie jaar verkozen, tenzij hij of zij zelf ontslag indient. De werking van een bestuur van de eredienst kan daardoor volledig worden geblokkeerd (vb. een penningmeester die geld heeft onvreemd, maar geen ontslag wil nemen). In het geval van grove nalatigheid of kennelijk wangedrag zou een raadslid preventief moeten kunnen worden geschorst, of eventueel zelfs afgezet. Daarvoor moet een procedure worden uitgewerkt.

Ook in situaties waarin er geen sprake is van grove nalatigheid of kennelijk wangedrag (en er dus geen sprake kan zijn van een tuchtprocedure), kan een slecht functionerende mandataris (voorzitter, secretaris of penningmeester) een bestuur blokkeren. Bijvoorbeeld iemand die medisch niet meer in staat is zijn mandaat te vervullen, maar ook zijn ontslag niet meer kan geven. Ook hiervoor wordt best een procedure uitgewerkt.

Ten slotte zou ook de mogelijkheid moeten worden overwogen om een lid definitief uit de kerkraad te verwijderen. Het ontzetten uit een bijzonder mandaat is niet steeds voldoende. Daarbij kan dan een procedure worden uitgewerkt vergelijkbaar met de tuchtprocedure. ☸

4

Grotere kerkfabrieken kunnen bestuurskrachtiger zijn, maar een verplichte fusie tot één kerkfabriek per gemeente heeft ook nadelen. De sterke band tussen de kerkfabriek en het concrete kerkgebouw verdwijnt, meer in het bijzonder de kennis over het gebouw. Een kerkfabriek zal dan immers meerdere kerkgebouwen beheren, zonder dat daar lokaal een vraag toe bestond. De verantwoordelijkheden en administratieve verplichtingen voor die kerkfabriek zullen ook erg groot worden, waardoor het moeilijk zal worden om vrijwilligers te vinden. Het valt te vrezen dat daardoor een evolutie in de richting van professionele besturen zal ontstaan, die zeker niet goedkoper zullen zijn. De werkgroep is er voorstander van dat de regelgeving lokaal maatwerk mogelijk maakt, zonder van bovenaf standaardoplossingen op te leggen. ☘

In overleg met de representatieve organen een duidelijke procedure uitwerken voor het samenvoegen van meerdere besturen (en voor aanpassingen aan de gebiedsomschrijving en het opheffen van annexe-kerken) en juridisch verankeren.

Het samenvoegen van twee kerkfabrieken is niet geregeld in het erkenningsbesluit van 30 september 2005. Er is immers geen sprake van een nieuwe erkenning; de ene kerkfabriek slurpt de andere op. Er zijn daardoor nu geen vaststaande criteria om een aanvraag te aanvaarden/niet te aanvaarden, geen voorschriften omtrent de samenstelling van het dossier... Nochtans vereist een fusie van lokale besturen ook gelet op de gevolgen (in het bijzonder de overdracht van patrimonium) een solide juridische basis. Bovendien is het aangewezen om dergelijke operaties niet te ontmoedigen, aangezien het verminderen van het aantal kerkfabrieken een vereenvoudiging betekent en te verwachten valt dat de bestuurskracht van het grotere bestuur hoger zal zijn dan die van de beide afzonderlijke entiteiten, die meestal niet optimaal functioneren. Een dergelijke samenvoeging mag wel enkel worden toegestaan voor kerkfabrieken die tot dezelfde gemeente behoren.

Er bestaat geen consensus over de denkpiste om de parochies en de kerkfabrieken los te koppelen, waardoor één kerkfabriek het materiële van de eredienst van meerdere parochies zou kunnen beheren. Dat zou toelaten om lokale evoluties zich sneller te laten voltrekken, zonder dat de bisschoppelijke overheid ook de parochiestructuur moet aanpassen. Anderzijds neemt dat een deel van de druk weg om ook op parochiaal niveau een rationalisering door te voeren. Het niet optimaal functioneren van een kerkfabriek hangt veelal samen met het niet optimaal functioneren van de bijhorende parochie. Een dergelijke lokale vraag zal dan ook logischerwijze een belangrijke indicator zijn voor de bisschoppelijke overheid om een reorganisatie door te voeren/aan te vragen. Er zou kunnen worden overwogen om de één-op-één-verhouding tussen parochies en kerkfabrieken niet te verlaten, maar om afwijkingen van die regel wel mogelijk te maken. Een kerkfabriek zou dan, op basis van een lokale vraag, kunnen instaan voor het materiële van de eredienst in meer dan één parochie.

Er is ook nood aan een uitgewerkte procedure voor de wijziging van de gebiedsomschrijving van een bestuur van de eredienst. Dergelijke wijzigingen zijn vaak zeer wenselijk, als daardoor de grenzen van de besturen van de eredienst samenvallen met de gemeentegrenzen. Ook die procedure wordt best ingeschreven in het erkenningsbesluit van de Vlaamse Regering van 30 september 2005. Hetzelfde geldt voor de desaffectatie van een annexe-kerk, waarvoor ook een ministerieel besluit nodig zal zijn, aangezien die annexe indertijd ook bij koninklijk besluit erkend werd. ☸

2 Versterken van het lokale overleg

Het eredienstendecreet heeft een cruciale rol toegekend aan het lokale overleg tussen de gemeentebesturen en de centrale kerkbesturen en/of de afzonderlijke kerkfabrieken. In de praktijk neemt dat overleg zeer diverse vormen aan. Dat hoeft geen probleem te zijn, zolang er maar sprake is van een echt overleg. Deze aanbevelingen beogen dat lokale overleg verder te versterken. Rekening houdend met de bestaande diversiteit, lijkt het aangewezen om bepaalde zaken facultatief mogelijk te maken, veeleer dan centralistisch op te leggen. Zo blijft de mogelijkheid behouden om lokaal de best werkbare oplossingen te kiezen.

aanbeveling

6

Afsprakennota tussen centraal kerkbestuur en de gemeente loskoppelen van het meerjarenplan van de individuele kerkfabrieken. Bepalen dat de schriftelijke afspraken die het centraal bestuur maakt met het gemeentebestuur bindend zijn voor de betrokken kerkfabrieken. In samenhang daarmee wel een rapporteringsverplichting inbouwen en een beroepsmogelijkheid bij de provinciegouverneur uitwerken voor de kerkfabrieken.

Indien een centraal kerkbestuur is opgericht, is er minstens tweemaal per jaar, op verzoek van het centraal bestuur, een overleg met de gemeentelijke of provinciale overheid met betrekking tot de aangelegenheden die in het decreet staan opgegeven als de bevoegdheden van de centrale kerkbesturen. Dat decreetaal verplichte overleg wordt echter niet altijd ernstig genomen: soms vindt het gewoon niet plaats, of worden er op geen enkele manier afspraken op papier gezet. Dat heeft er ook mee te maken dat de gemaakte afspraken tussen de centrale kerkbesturen en de gemeentelijke overheden momenteel betrekkelijk vrijblijvend zijn, doordat alle afzonderlijke kerkfabrieken de gemaakte afspraken ook moeten goedkeuren.

Door de afspraken bindend te maken, neemt het belang van het overleg toe. Daarvoor is het nodig om de afspraken los te koppelen van het meerjarenplan van de individuele kerkfabrieken. De afsprakennota wordt zo een afzonderlijk document, dat absoluut fundamenteel is in de relatie tussen het gemeentebestuur, de kerkfabrieken en het centraal kerkbestuur.

Om de autonomie van de besturen te behouden, moet wel een beroepsmogelijkheid worden ingebouwd bij de provinciegouverneur. Dat biedt de kerkfabrieken de mogelijkheid om aan te geven dat ze niet akkoord gaan met de gemaakte afspraken. Na de uitspraak van de gouverneur is er dan echter duidelijkheid en kan een kerkfabriek niet meer afwijken van de gemaakte afspraken.

Een dergelijke wijziging veronderstelt dat het centrale kerkbestuur de afspraken ook formeel meedeelt aan de individuele kerkfabrieken (en eventueel aan de gouverneur). Ook tussen het centraal kerkbestuur en de individuele kerkfabrieken kunnen formele afspraken worden gemaakt in een interne afsprakennota. Dat behoort dan tot de interne keuzen van het centraal kerkbestuur. Wel zou minstens verplicht moeten zijn dat de beslissingen van de vergaderingen van de centrale kerkbesturen ook aan de kerkfabrieken die eronder ressorteren moeten worden bezorgd.

De minimaal verplichte overlegmomenten, zoals vermeld in artikel 33 van het eredienstendecreet, moeten wel behouden blijven: het blijft de bedoeling dat in het overleg in eerste instantie naar een consensus gestreefd wordt, onder meer wat betreft het meerjarenplan. ❀

Mogelijk maken dat een volwaardig centraal kerkbestuur wordt opgericht in gemeenten met minder dan vier besturen van dezelfde eredienst (eventueel na machtiging door de Vlaamse Regering).

In de gemeenten waar vier of meer lokale geloofsgemeenschappen van dezelfde eredienst erkend zijn, moet een centraal bestuur worden opgericht. Als er minder dan vier kerkfabrieken zijn, kan er nu geen centraal kerkbestuur worden opgericht. In de praktijk wordt er soms wel een soortgelijk overlegorgaan opgericht, maar dat heeft dan geen rechtspersoonlijkheid en kan niet de bevoegdheden uitoefenen van een echt centraal kerkbestuur. In die situaties zou het, op vrijwillige basis, mogelijk moeten zijn om wel een echt, volwaardig centraal kerkbestuur op te richten. Een machtiging daartoe zou wel onomkeerbaar moeten zijn. ☸

Benadrukken dat de centrale kerkbesturen een coördinerende rol te spelen hebben in het bepalen van de prioriteiten van de verschillende kerkfabrieken van de gemeente (investerings e.d.).

De centrale kerkbesturen hebben in het decreet een coördinerende taak gekregen. In de praktijk wordt dat te vaak verengd tot het doorgeven van documenten. Het is wel degelijk de bedoeling dat een centraal kerkbestuur vanuit die coördinerende taak ook mee de prioriteiten van met name de investeringsprojecten van de verschillende kerkfabrieken helpt bepalen. Het kan niet de taak zijn van het gemeentebestuur om dat in de plaats van de kerkfabrieken zelf te doen. Ook van het centraal kerkbestuur wordt dus verwacht dat het een beleid voert, waarbij in overleg met het gemeentebestuur en de betrokken kerkfabrieken een langetermijnvisie ontwikkeld wordt, onder andere op het beheer en het gebruik van de gebouwen van de eredienst. Die opdracht veronderstelt wel dat ook in het centraal kerkbestuur voldoende continuïteit bestaat om de voorgeschiedenis van belangrijke dossiers mee op te volgen. Verder houdt coördinatie ook in dat het centraal kerkbestuur de kerkfabrieken bij zijn beleid betreft en overleg pleegt met de kerkfabrieken. ❀

De mogelijkheid expliciteren dat kerkfabrieken welbepaalde opdrachten kunnen delegeren aan het centraal kerkbestuur, zonder afbreuk te doen aan hun eigen verantwoordelijkheden.

De administratieve en technische ondersteuning van de kerkfabrieken is een belangrijke taak van het centraal kerkbestuur en staat ook als dusdanig vermeld in de opgesomde taken in het decreet. In de praktijk blijkt dat heel wat centrale kerkbesturen afgeschrikt worden om bepaalde ideeën te realiseren, uit vrees dat de limitatieve opsomming van bevoegdheden in het decreet daar onvoldoende grond voor biedt (in tegenstelling tot de kerkfabrieken die volheid van bevoegdheid hebben). Zij durven daardoor geen bijkomende bevoegdheden opnemen, ook niet als de kerkfabrieken en het centraal kerkbestuur het daarover eens zijn.

Deze rol van de centrale kerkbesturen kan versterkt en geëxpliciteerd worden in het decreet, door de mogelijkheid op te nemen dat de kerkfabrieken bevoegdheden delegeren naar een centraal kerkbestuur. Het centraal kerkbestuur moet in voorkomend geval kunnen functioneren als een soort centraal administratief bureau dat, steeds op verzoek, een expliciet bepaalde reeks taken op zich kan nemen (vb. samengevoegde overheidsopdrachten). Het lijkt wel nuttig om daarbij ook te expliciteren dat een dergelijke delegatie geen afbreuk kan doen aan de eindverantwoordelijkheid van de individuele kerkfabrieken (bv. wat betreft hun boekhouding). Wanneer er een bevoegdheid wordt gedelegeerd, worden de modaliteiten daarvan geregeld in een schriftelijke overeenkomst tussen het centraal kerkbestuur en de betrokken kerkfabrieken.

Daarnaast kan ook overwogen worden om centrale kerkbesturen de bevoegdheid te geven om onderling overeenkomsten af te sluiten. Op die manier zouden de centrale kerkbesturen hun expertise op bepaalde domeinen kunnen bundelen. Ook op lokaal niveau wordt deze mogelijkheid dan best ingeschreven. Dat moet het mogelijk maken om efficiëntiewinsten en een verhoogde bestuurskracht te realiseren. Dergelijke samenwerkingsverbanden mogen evenwel nooit leiden tot het ontstaan van een nieuwe rechtspersoon. ❀

Om de continuïteit van het centraal kerkbestuur te verhogen, is het wenselijk om niet te eisen dat de leden van een centraal kerkbestuur lid zijn van één van de kerkraden. De duur van het mandaat van het centraal kerkbestuur kan ook op zes jaar gebracht worden.

Het centraal kerkbestuur heeft nood aan een zekere continuïteit in haar werking. Door het mandaat op zes jaar te brengen (in plaats van drie jaar nu) wordt die bevorderd. Daarbij kan best geëxpliciteerd worden dat om verkiesbaar te zijn in het centraal kerkbestuur het niet vereist is dat men lid is van een kerkraad. Voor de expert was sowieso al duidelijk dat die voorwaarde niet gold.

Het samenroepen van de algemene vergadering van alle kerkraden is niet steeds evident. Daarom wordt best ingeschreven dat als de eerste keer het vereiste quorum niet gehaald wordt, tijdens een tweede vergadering beslist kan worden zonder aanwezigheidsquorum. ☸

Een oplossing zoeken voor de gemeentegrensoverschrijdende kerkfabrieken, door enerzijds het aantal van dergelijke kerkfabrieken te verminderen door aanpassingen aan de gebiedsomschrijvingen en door anderzijds een beroepsmogelijkheid (met sanctie) in te bouwen voor de overblijvende gemeentegrensoverschrijdende besturen.

Het eredienstendecreet heeft de procedures voor de besturen van de eredienst die zich uitstrekken over het grondgebied van meer dan één gemeente sterk vereenvoudigd. Er is telkens nog maar één gemeente verantwoordelijk voor het toezicht, nl. de gemeente waar het hoofgebouw van de eredienst zich bevindt. Wanneer er een financiële tussenkomst verwacht wordt van een ander bestuur, dan is het de verantwoordelijkheid van die hoofdgemeente om dat andere bestuur te betrekken bij het overleg. De uiteindelijke goedkeuring van het meerjarenplan gebeurt dan enkel door de hoofdgemeente en het is ook enkel die hoofdgemeente die het algemeen toezicht uitoefent.

In de praktijk worden de bijgemeenten niet overal (tijdig) bij het overleg betrokken. De hoofdgemeente is bovendien niet verplicht om een concreet gevolg te geven aan de opmerkingen van de bijgemeenten. De bijgemeente kan daar eigenlijk enkel een klacht tegen indienen in het kader van het algemeen toezicht door de provinciegouverneur, maar dat is niet de meest geschikte procedure voor dat soort betwistingen.

Het decreet gaat ook uit van de situatie waarin de hoofdgemeente het grootste aandeel heeft in de financiële lasten, terwijl dat niet altijd het geval is. De administratieve vereenvoudiging voor de grensoverschrijdende besturen van de eredienst, heeft dus nadelige gevolgen voor de bijgemeenten, die volledig afhankelijk zijn van de goodwill van de hoofdgemeente. Ook los van eventuele conflictsituaties is er een probleem van gebrekkige informatiedoorstroming, waardoor een bijgemeente in de problemen kan komen bij het opstellen van de eigen financiële planning.

Een fundamentele oplossing voor dat probleem is uiteraard het aanpassen van de gebiedsomschrijvingen van de geloofsgemeenschappen aan die van de gemeenten. Om sneller tot een concreet resultaat te komen, stelt de werkgroep voor om te bepalen dat in die gevallen waarin de hoofdgemeente 80 % of meer van de financiële last draagt, de financiële verplichtingen van de bijgemeente(n) wegvallen. Dat lost het probleem in een 75-tal gevallen op (iets meer dan de helft van de gemeentegrensoverschrijdende rooms-katholieke kerkfabrieken). Als de verplichting voor leden van een kerkraad om ingeschreven te zijn in de bevolkingsregisters van de gemeente (of één van de gemeenten) van de gebiedsomschrijving van de parochie wordt geschrapt, verdwijnt dat ook als tegenargument.

Voor de overblijvende gemeentegrensoverschrijdende kerkfabrieken lijkt het aangewezen om een verplicht advies van de bijgemeenten in te schrijven voor de beslissingen over het meerjarenplan (en eventueel het budget). Dat advies moet dan gekoppeld worden aan een vervaltermijn, om te vermijden dat het uitblijven van het advies de verdere procedure kan tegenhouden. Daarnaast wordt best de mogelijkheid ingeschreven om in beroep te gaan bij de provinciegouverneur tegen de beslissingen van de hoofdgemeente over de financiële rapporten van de grensoverschrijdende besturen van de eredienst. Zo blijft de bijgemeente toch niet volledig machteloos in de gevallen waar het misgelopen is. Als stok achter de deur kan dan worden bepaald dat wanneer een hoofdgemeente nalaat het advies te vragen aan de bijgemeenten, de financiële verplichtingen volledig ten laste van de hoofdgemeente vallen. ❁

3 Financiering en financiële cyclus

De werkgroep is op dat punt geen voorstander van fundamentele wijzigingen. De kostprijs van het onderhoud van de parochiekerken, die vaak ook eigendom zijn van de gemeenten, verdwijnt niet door de financieringsverplichting voor de gemeentebesturen te schrappen. Wel kan in de procedures nog meer de nadruk gelegd worden op het lokale overleg en kunnen de bevoegdheden van de gemeenteraden daarbij aansluitend worden uitgebreid.

aanbeveling

12

De procedures voor de financiële planningsdocumenten kunnen worden vereenvoudigd, door de bevoegdheden van de verschillende betrokken partijen aan te passen. Met name wat betreft het meerjarenplan kan de nadruk veel meer bij de gemeenteraad gelegd worden, aansluitend bij het lokale overleg. De rol van de provinciegouverneur kan dan beperkt worden tot de echte betwistingen die niet op lokaal niveau opgelost raken. De werkgroep is wel unaniem voorstander van het behoud van het bestaande goedkeuringstoezicht op de jaarrekeningen door de provinciegouverneur.

Als er geen consensus in het lokale overleg wordt gevonden, kan de procedure om tot een goedgekeurd meerjarenplan te komen, behoorlijk lang zijn, doordat noch de gemeenteraad, noch de provinciegouverneur wijzigingen kunnen aanbrengen in het meerjarenplan. Ze kunnen enkel goedkeuren en niet goedkeuren. De procedure kan worden ingekort door het 'automatisch' beroep na niet-goedkeuring door de gemeenteraad te schrappen. Een kerkfabriek kan dan nog steeds in beroep gaan, maar moet dat wel te kennen geven.

De procedure kan daarnaast drastisch worden ingekort door de gemeenteraad de bevoegdheid te geven om het meerjarenplan aan te passen in functie van wat in het overleg werd besproken. Een kerkfabriek kan daartegen desgewenst beroep aantekenen bij de provinciegouverneur. Zo moet de provinciegouverneur zich dan enkel uitspreken over de echte betwistingen. Al de rest wordt op lokaal niveau beslecht. Een dergelijke werkwijze versterkt ook opnieuw de rol van het lokale overleg. Het voorstel impliceert wel dat een schriftelijke weerslag van dat overleg beschikbaar moet zijn.

De werkgroep is van oordeel dat het geactualiseerde meerjarenplan kan worden geschrappt als verplichte bijlage bij elk budget (en budgetwijziging).

De procedure voor het budget kan behouden worden zoals ze is. Eventuele materiële vergissingen zouden tijdens het voorafgaand overleg moeten kunnen worden opgemerkt en gecorrigeerd door de kerkfabrieken. Wel zou het advies van het representatief orgaan over de budgetwijzigingen moeten worden ingeschreven, aangezien het hier om een materiële vergissing gaat.

Wat betreft de jaarrekeningen is de werkgroep geen voorstander van het voorstel om het goedkeuringstoezicht op de jaarrekeningen te verschuiven naar de gemeenteraden. Om rechter-en-partijsituaties te vermijden en voor de nodige rechtszekerheid te zorgen voor de betrokken vrijwilligers blijft de huidige regeling (goedkeuringstoezicht door de provinciegouverneur) best behouden. Wel zou een beroepsmogelijkheid bij de Vlaamse Regering voor snellere rechtszekerheid kunnen zorgen wanneer er een discussie ontstaat in verband met het besluit van de provinciegouverneur.

De datum waarop de jaarrekeningen moeten worden ingediend, kan worden vervroegd, om problemen met de vakantieperiode te vermijden.

Ten slotte kregen de bisschoppen ook graag een exemplaar van de jaarrekeningen (nu krijgen ze enkel het besluit van de gouverneur), om de opvolging mogelijk te maken in de budgetten en meerjarenplannen, waarin ze wel een rol spelen in de procedure. ❀

Om de duidelijkheid van de regelgeving te verhogen, is het aangewezen de nog geldende bepalingen uit vroegere wetgeving op te nemen in het decreet en de andere expliciet op te heffen. Dat geldt zeker voor de gemeentelijke financieringsverplichtingen, waarvoor een duidelijke omschrijving in het erediensdecreet wenselijk is.

De verplichtingen van de gemeentebesturen tegenover de besturen van de eredienst worden nog steeds bepaald door artikel 92 van het Keizerlijk decreet van 30 december 1809. Dat is niet erg transparant en het verdient dan ook de voorkeur om die verplichtingen in het erediensdecreet te integreren. Ook voor andere nog geldende bepalingen uit vroegere wetgeving die nog van kracht zijn, zou moeten worden nagegaan of ze moeten worden overgenomen in het erediensdecreet, dan wel expliciet kunnen worden opgeheven.

Wat betreft de inhoud van de financieringsverplichtingen is er vooral een vraag naar duidelijkheid. Bijzonder aandachtspunt daarin zijn de pastorieën, met name in die situaties waarin er geen residerende bedienaar meer is in de parochie. Voor de zogenaamde ambtsgedeelten zou een secretariaatsvergoeding mogelijk gemaakt kunnen worden.

Volgende principes worden daarbij best in het decreet ingeschreven:

- De gemeentebesturen passen de tekorten bij van de exploitatie van de kerkfabrieken en dragen bij aan de investeringen in de gebouwen van de eredienst.
- In de parochies waar er een bedienaar van de eredienst, belast met het pastoraal van de parochie, resideert, stelt de gemeente de bedienaar een pastorie ter beschikking, of, als er geen pastorie is, een woning of een woonstvergoeding.
- In de parochies waar er geen bedienaar van de eredienst, belast met het pastoraal van de parochie, resideert, stellen de gemeenten aan de kerkfabriek een ruimte ter beschikking waar de gelovigen kunnen ontvangen worden, waar de kerkraad kan vergaderen en waar het archief van de kerkfabriek kan worden bewaard, of betalen de kerkfabriek een secretariaatsvergoeding.
- De reserves (roerende en onroerende eigendommen en financiële beleggingen) van de kerkfabriek worden beheerd met het oog op het realiseren van een zo hoog mogelijk jaarlijks rendement, tenzij in het lokale overleg andere afspraken gemaakt worden.
- De gemeente kan de kerkfabriek niet verplichten om die reserves te gebruiken voor investeringen aan het kerkgebouw.

In de nadere communicatie van overheidswege moet de ratio achter het hele stelsel worden benadrukt (langetermijnperspectief, vermindering van de jaarlijkse gemeentelijke toelagen) en het onderscheid tussen de kerkfabriek en de parochie (dat volgt uit artikel 4 van het erediensdecreet).

De werkgroep is geen voorstander van het verschuiven van de provinciale verplichtingen tegenover de kathedrale en orthodoxe kerkfabrieken en de islamitische gemeenschappen naar het gemeentelijke niveau. Het lijkt veeleer aangewezen om de verplichtingen tegenover de protestantse kerkgemeenten te verschuiven naar de provincies. ❀

Het moet worden mogelijk gemaakt om de financiële rapporten, maar ook de notulen en de PV's van de verkiezingen, op rechtsgeldige wijze elektronisch in te dienen.

De nieuwe regelgeving veroorzaakt uitgebreide papierstromen. Daarom zouden de notulen, de PV's van de verkiezingen en de diverse financiële rapporten ook rechtsgeldig via elektronische weg moeten kunnen worden ingediend. Dat moet het ook mogelijk maken na te gaan dat alle partijen dezelfde versie ontvangen hebben en op hetzelfde ogenblik. De elektronische indiening moet dus mogelijk gemaakt worden bij het centraal kerkbestuur, de provinciegouverneur, de gemeente én het bisdom. Voor de financiële documenten wordt dat best geregeld via een protocol, zodat de cijfers ook bruikbaar zijn voor verdere analyse. Veel kerkfabrieken en centrale kerkbesturen zijn hiervoor ook vragende partij, zeker de gebruikers van goed uitgebouwde software. ☞

Aanbevelingen van de werkgroep beheer

De werkgroep formuleert in totaal zeven aanbevelingen en bakent haar werkterrein af.

Ze buigt zich uiteraard zowel over de beschermde als over de niet-beschermde parochiekerken. Dat blijft een belangrijk aandachtspunt, ook bij het formuleren en implementeren van de aanbevelingen: de betrokken overheidsadministraties en financiële middelen zijn immers voor beide groepen verschillend.

De werkgroep beschouwt daarnaast het beheer van het gebouw en de interieurelementen/cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, zoals dat wordt gedefinieerd in het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van Monumenten en Stads- en Dorpsgezichten (zoals gewijzigd). In navolging van de Europese aanbevelingen en Conventie van Granada nam Vlaanderen, als enige van de ons omringende landen, ook roerende goederen op bij de bescherming van monumenten. Niet alles moet daarom ter plaatse bewaard blijven, maar op basis van waardstelling wordt gemotiveerd welke roerende goederen integrerend deel uitmaken van het beschermde monument. Het beleidsdomein Erfgoed is alleen voor de in beschermde monumenten aanwezige topstukken bevoegd. Dit uitgebreide begrip monument maakt integrale erfgoedzorg mogelijk, waarbij het gebouw kan gezien worden als een ensemble, een betekenisvol geheel van roerend, onroerend en immaterieel erfgoed. Zowel als monument beschermde kerken als kerken opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed kunnen op deze wijze beschouwd worden.

Toch geeft de werkgroep aan dat de scheiding tussen de beleidsvelden Erfgoed en Onroerend Erfgoed op Vlaams niveau erg onpraktisch is voor het werkveld, waar dat onderscheid niet gemaakt wordt. In feite zou een afzonderlijke werkgroep gewijd moeten worden aan deze bijkomende problematiek met betrekking tot het kerkelijk erfgoed.

Over de precieze betekenis van de term beheer werd een aantal keer gediscussieerd. Bij onderstaande aanbevelingen is beheer eerder te beschouwen als materieel beheer: alles wat te maken heeft met de materiële instandhouding van het gebouw, d.i. “onderhoud”, “schadepreventie”, “herstelling” en indien nodig “restauratie en conservering” en “infrastructuurwerken”¹.

Tot slot geeft de werkgroep aan dat niet alleen kerkraden voor de complexe taak van het beheer van erfgoed instaan. Iedere beheerder/eigenaar van een erfgoedwaardevol gebouw wordt met gelijkaardige vragen geconfronteerd. Mogelijk kunnen een aantal instrumenten, die door de werkgroep worden voorgesteld, in een later stadium ook voor andere erfgoedwaardevolle gebouwen worden ingezet.

(1) Definitie uit het onuitgegeven rapport beheer kerkelijk erfgoed van CRKC uit 1998.

1. Stimuleer de vorming van een lokale toekomstvisie over beheer en bestemming van parochiekerken:

- Rationeel en efficiënt beheer van parochiekerken op gemeentelijk niveau vraagt een duidelijke visie.
- Een planmatige aanpak met sterke lokale inbreng is aan de orde.
- Toekomstige beschermingen van parochiekerken geven een visie op toekomstige herbestemmingen en houden rekening met de impact van de bescherming voor alle belanghebbenden.

Als we beheer van parochiekerken ruimer bekijken en refereren aan het 'parochiekerkenplan' zoals voorgesteld door de werkgroep '(her)bestemming' of aan de manier waarop in enkele van de ons omringende landen beleidsmatig door de kerkelijke overheid zelf met het patrimonium wordt omgegaan, komen we op een gegeven moment terecht bij keuzes die gemaakt moeten worden. Een mooi voorbeeld van een planmatige aanpak wordt beschreven in M&L Cahier 17 'In Ander Licht' over herbestemming van kerken uit 2008:

In Groot-Brittannië werkten English Heritage en het Anglicaanse diocees Manchester een project uit voor al de kerken in groot Manchester. Dit ging uit van de bedenking dat er voor het beheer van parochiekerken te veel op een ad-hocbasis werd gewerkt. Er was geen totaalbeeld, evenmin was er zicht op de werkelijke kwaliteiten van dit erfgoed en op de daadwerkelijke noden van de gemeenschap. Eerst werd een inventaris opgemaakt van alle 350 kerken, en werd hun erfgoedwaarde opnieuw ingeschat. Ook hun bouwfysische toestand werd beoordeeld. Een projectmanager hielp de beheerders van dit religieuze erfgoed - het bisdom en de parochies - om een strategisch plan uit te werken en gaf hen ondersteuning bij het management van dit patrimonium, onder meer op het vlak van fondsenwerving. Er werd gesteld dat de meest kerken die als waardevol erfgoed gelden (190 in getal) zo mogelijk voorrang moesten krijgen en dat de 'groei' toegespitst moest worden op deze gebouwen. Beheerders van kerken die overtollig zijn of worden, krijgen hulp bij het zoeken naar een gepaste nieuwe bestemming. Omgekeerd krijgen externe sponsors te horen waar hun hulp bij voorkeur naartoe gaat. Deze planmatige en overkoepelende aanpak vermijdt dat belangenconflicten ontstaan en dat kansen gemist worden.

In Vlaanderen moet een dergelijke strategische aanpak voor de parochiekerken per gemeente ook mogelijk zijn. Het is daarbij van het grootste belang dat de beslissingen die van hogerhand genomen worden rekening houden met de lokale vragen en noden. Laat kerkraden, centrale kerkbesturen en lokale overheden in overleg bepalen welk beleid zij wensen te voeren voor het lokale kerkenbestand. Treedt als Vlaamse overheid tot dat overleg toe en geef je visie op de erfgoedwaarde van de kerken die in het plan worden opgenomen.

De visie en het draagvlak die door deze oefening ontstaan, zullen zeer bepalend zijn voor het uiteindelijke beheer van de parochiekerken.

Gebouwen met erfgoedwaarde moeten uiteraard nog steeds beschermd kunnen worden. Hierbij moet er steeds aandacht zijn voor een langetermijnvisie en een mogelijke herbestemming. Bij een bescherming moet daarnaast de impact voor alle belanghebbenden bekeken worden. ☸

2. Richt een informatie- en expertisecentrum op:

- Het centrum stimuleert het netwerk tussen representatieve organen (kerkraden, gemeentebesturen, centrale kerkbesturen, bisdommen, regionale besturen, Vlaamse overheid, ...) en tussen beheerders.
- Het centrum overlegt met/ en wordt ondersteund door bevoegde administraties
- Het centrum steunt op bestaande instellingen.
- Het centrum brengt expertise samen.
- Het centrum verzamelt informatie en maakt die toegankelijk (website, forum, vraagbaak, beheermatrix...).
- Het centrum zorgt voor professionalisering van kerkbeheerders.

De kerkraden dragen vandaag de dag nog steeds de eindverantwoordelijkheid voor het beheer van de parochiekerken. Onderhoud en restauratie zijn echter complexe materies geworden op het vlak van technische *knowhow* en administratieve aanpak. Kerkraden zijn samengesteld uit vrijwilligers. Ze kampen daardoor vaak met een gebrek aan expertise en hebben, bij gebrek aan netwerken, wel eens het gevoel 'het warm water opnieuw te moeten uitvinden'. Er is nood aan ervaringsuitwisseling met andere centrale kerkbesturen en kerkraden. Hoe een goede architect vinden, hoe een competente aannemer vinden, hoe die aanbesteding correct in gang zetten - het zijn vragen die steeds terugkomen en waarop een eenvoudig antwoord ontbreekt. Expertise en informatie zitten verspreid bij verschillende overheden en instellingen, maar een goed overzicht is er niet.

Er is in de praktijk onder meer nood aan een digitaal informatieplatform met FAQ's, een forumfunctie en een expertennet als backoffice. Wat er aangeboden wordt, moet echter verder gaan dan de zoveelste website. Er is nood aan een echt informatie- en expertisecentrum.

Het centrum heeft als eerste taak te netwerken tussen de verschillende betrokken organen (kerkraden, gemeentebesturen, centrale kerkbesturen, bisdommen, regionale besturen, Vlaamse overheid, ...) en om een netwerk tussen de verschillende beheerders op poten te zetten. Het centrum doet dat in overleg met en ondersteund door de bevoegde administraties en alle betrokken partners. De vereniging voor beheerders van monumentale kerkgebouwen Nederland (www.vbmk.nl) heeft momenteel een werking die als inspiratie kan dienen van wat het centrum zou moeten doen op het vlak van netwerking en opleiding.

Het centrum zorgt ook voor de professionalisering van kerkbeheerders op het vlak van (erfgoed)beheer. Zo kan een cursus kerkbeheer ontwikkeld worden en op regelmatige tijdstippen georganiseerd worden. Er kunnen ook bepaalde initiatieven (cursussen, opleidingen, demonstraties, ...) m.b.t. onderhoud op poten worden gezet. Als er concrete noden zijn om bepaalde instrumenten te ontwikkelen (modelbestekken, model-onderhoudsnota) kan het centrum hier mee voor invulling zorgen. De beheermatrix, die door de werkgroep ontwikkeld werd, kan door het centrum verder worden uitgewerkt, net als de lijst met beschikbare informatiebronnen (zie bijlage).

Het centrum zou best steunen op een bestaande organisatie. Het is niet de bedoeling om een nieuw initiatief te ontwikkelen. Een goede basis biedt immers de meeste kans op succes.

Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur vzw (CRKC) is kandidaat om de functie als expertisecentrum op zich te nemen, mits de nodige financiële ondersteuning. ☘

3. Optimaliseer de financiële stimuli:

- Voer de onderhoudspremie voor beschermde parochiekerken opnieuw in.
- Vermijd prefinanciering door de opdrachtgever bij restauraties.
- Ontwikkel nieuwe financieringsmechanismen.
- Stem de verschillende subsidiestromen beter op elkaar af.

De afschaffing van de onderhoudspremie voor openbare besturen staat als maatregel haaks op het beleid dat erfgoedzorgers al jarenlang consequent voeren: voorkom dure restauraties door regelmatig onderhoud. Dat ligt in de lijn van de internationale visie op erfgoedzorg en preventieve conservatie. Het staat buiten kijf dat de onderhoudspremie voor (beschermde) parochiekerken zo snel mogelijk opnieuw moet worden ingevoerd. In de praktijk wordt er immers geen besparing gerealiseerd: bepaalde werken zullen nu al met de restauratiepremie worden betoelaagd, andere werken zullen bij gebrek aan voldoende middelen van het lokaal bestuur worden uitgesteld tot een restauratie onvermijdelijk is, waardoor de kostprijs uiteindelijk hoger ligt. Andere werken zullen minder kwalitatief worden uitgevoerd, met alle gevolgen van dien voor het erfgoed.

De uitbetaling van de restauratiepremie voor beschermde kerken geschiedt in schijven, zodat de kerkraad steeds een deel facturen moet voorfinancieren (en hiervoor leningen moet aangaan of toelagen moet verdisconteren). Deze prefinanciering brengt veel kosten met zich mee, die door een snellere uitbetaling kunnen vermeden worden. Verschillende subsidiestromen zijn slecht op elkaar afgestemd.

Instrumenten zoals een goedkope lening, een obligatielening, een restauratiefonds of een rollend fonds zouden ook uitkomst kunnen bieden.

In ieder geval zou het zinvol zijn een fonds op te richten van waaruit laagrentende leningen voor kerkelijk erfgoed verstrekt worden (cfr. Nationaal Restauratiefonds in Nederland). De kerkfabrieken kunnen dan lenen tegen een lagere intrestvoet dan deze op de gewone financiële markt. Het betreft hier evenwel leningen en die moeten terugbetaald worden, doch het rendement van de investering wordt zo verhoogd.

Het invoeren van een fiscaal attest voor schenkingen kan een goede stimulans zijn om meer privégeduld richting parochiekerken te laten gaan. Een combinatie van financiële stimuli is het meest aangewezen om tot een optimaal resultaat te komen. ☸

4. Versterk de werking van Monumentenwacht:

- Waarborg de bestaande werking.
- Ondersteun de uitbouw van de werking.
- Laat Monumentenwacht ook nazorg op zich nemen.
- Verhoog het uitrustingsniveau.

Monumentenwacht in Vlaanderen is één van de weinige organisaties die de concrete situatie van zowel beschermde als niet-beschermde parochiekerken kennen. De Monumentenwachters zijn vaak de enigen die de gebouwen ook letterlijk 'van binnen en van buiten' kennen, doordat ze meestal de enigen zijn die overal komen, ook op zeer moeilijk bereikbare plaatsen. Met hun doorgedreven inspecties en gedetailleerde rapporten leveren zij een wezenlijke bijdrage aan de preventieve conservatie, instandhouding en onderhoud van de gebouwen, de opbouw van de kennis ervan en de voorbereiding tot mogelijke restauraties. Ze zijn een vertrouwenspersoon geworden voor veel erfgoedeigenaars. Daarnaast zijn zij zeer vertrouwd met andere spelers uit het monumentenwerkveld, zodat zij de ideale link vormen met andere belanghebbenden en met een eventueel informatie- en expertisecentrum.

De werking van Monumentenwacht kan in de praktijk nog worden versterkt, wat nazorg en kleine onderhoudswerken (exemplarische werken of noodinterventies) betreft. Het uitrustingsniveau van iedere provinciale vzw kan worden verhoogd zodat dat materiaal ter beschikking komt van meerdere erfgoedeigenaars. Natuurlijk moeten ook de capaciteit van Monumentenwacht voldoende zijn. Er moet erover gewaakt worden dat ze haar huidige taken zeker kan blijven uitvoeren.

Monumentenwacht kan bijstand verlenen aan kerkraden en centrale kerkbesturen als toetsing op de uitvoering van een meerjarenonderhoudsplan met kostencalculatie op maat van elk individueel gebouw. Deze werking dient ten volle ondersteund te worden. ☸

5. Stimuleer kwaliteitsvol onderhoud en nazorg:

- Neem dit op als subsidie criterium.
- Ontwikkel een meerjarenpremie voor onderhoud.

Hoewel de Vlaamse overheid regelmatig onderhoud al vele jaren propageert, kan de kwaliteit van het onderhoud in de praktijk nog verhoogd worden. Een vereiste voor het verkrijgen van het saldo bij de restauratiepremie (art. 13 8° van het restauratiepremiebesluit) is dat een nota aan de Vlaamse overheid wordt aangeleverd waarin beschreven staat hoe het gerestaureerde gebouw in de toekomst zal onderhouden worden. Dat is maar zinvol als de Vlaamse overheid de nodige aandacht geeft aan de stimulering en financiering van kwaliteitsvol en regelmatig onderhoud. Stimuleer kwaliteitsvol onderhoud door het als subsidie criterium te hanteren, ook voor niet-beschermde gebouwen. Naast de eenmalige onderhoudspremies zou de premie ook de vorm kunnen aannemen van een meerjarenpremie voor onderhoud.

Onderhoud en restauratie kunnen niet vermijden dat onverwachte gebeurtenissen toch het voortbestaan van het gebouw bedreigen, daarom is een calamiteitenplan aangewezen. ☸

6. Bevorder de samenwerking tussen kerkraden, centrale kerkbesturen en gemeenten:

- Stimuleer de taak van het centrale kerkbestuur als bemiddelaar op het lokale niveau.
- Ga na of de bestaande kostendelende of andere samenwerkingsverbanden ook gebruikt kunnen worden door openbare besturen.

Een goede samenwerking tussen de kerkraden, centrale kerkbesturen en gemeenten kan voor een aantal beheerproblemen een oplossing zijn. Stimuleer daarom de taak van het centrale kerkbestuur als bemiddelaar op het lokale niveau.

Het is niet altijd eenvoudig om een aannemer te vinden voor kleine onderhoudswerken, zeker niet als de werkzaamheden snel uitgevoerd moeten worden. In de praktijk ontbreekt een schakel na de interventie van Monumentenwacht - kerkbesturen en aannemersfirma's vinden elkaar moeilijk voor de uitvoering van kleine onderhoudswerken. Er zou een gezamenlijk initiatief moeten komen om dit knelpunt op te lossen.

Schaalvergroting en bundelen van werken voor verschillende kerken zou een oplossing kunnen zijn. De piste van een stockaanbesteding voor onderhoudswerken werd even overwogen. Een stockaanbesteding is echter niet eenvoudig te organiseren en kan voor bepaalde werkzaamheden problemen geven door de monopoliepositie die - weliswaar gedurende beperkte tijd - aan een bepaalde aannemer wordt verleend. De meeste gemeenten werken met raamcontracten, waar kerkraden eveneens zouden kunnen instappen. Dat is een veel eenvoudigere oplossing voor het probleem, mogelijk zijn er nog andere pistes te bedenken. Het is daarom van belang om na te gaan of bestaande kostendelende of andere samenwerkingsverbanden ook gebruikt kunnen worden door kerkraden en centrale kerkbesturen al dan niet in samenwerking met andere openbare besturen. ☘

7. Stimuleer openstelling:

- Stimuleer vrijwilligerswerk.
- Voorzie de nodige middelen.
- Bevorder partnerships.

In de zoektocht naar een breder draagvlak voor de talrijke beschermden en niet-beschermden parochiekerken in ons land is openstelling een factor met een toenemend belang. Neven- en herbestemming liggen in het verlengde daarvan.

Beschermden en niet-beschermden kerken herbergen doorgaans een rijk cultuurpatrimonium. Ook als rust- en stilteplekken binnen de stad zijn open kerken van belang. Openstelling en toegankelijkheid zijn nieuwe uitdagingen waar de beheerders van kerken mee geconfronteerd worden. Vrijwilligers vervullen hier een belangrijke rol, dit waardevolle engagement moeten we kunnen behouden en stimuleren.

Indien ruimere, kwaliteitsvolle openstelling van een kerk de keuze is, dan moeten daarvoor middelen (vrijwilligers, personeel en financiën) kunnen worden voorzien of bijvoorbeeld projectsubsidies. Partnerships op lokaal en regionaal niveau kunnen nieuwe perspectieven bieden voor openstelling en moeten daarom aangemoedigd worden. ☸

Aanbevelingen van de werkgroep (her) bestemming en ruimtelijke inpassing

De werkgroep wenst tien beleidsaanbevelingen te formuleren waarmee elk van de diverse betrokken besturen, overheden, administraties en actoren op verschillende niveaus aan de slag kunnen. Ze vertrekken allen van de gestelde problematiek van herbestemmen en van de intrinsieke waarde van het parochiekerkgebouw zelf en geven duidelijk aan welke richting gezamenlijk dient uitgegaan. Aangezien het om een complexe en gedeelde verantwoordelijkheid gaat, zal elke organisatie in een aansluitend traject voor zich en op de voor haar gewenste en haalbare manier de geformuleerde aanbevelingen verder beleidsmatig en op het terrein moeten operationaliseren.

De eerste drie aanbevelingen geven de uitgangspunten weer, terwijl de volgende zeven aanbevelingen ingaan op de manier van aanpakken en het instrumentarium.

1 Klemtoon op lokaal draagvlak

Vertrek als Vlaamse, lokale en kerkelijke overheid steeds van het lokale draagvlak dat bestaat of gecreëerd kan worden bij het zoeken naar (neven-)functies, (her)bestemmingen en beheersvormen voor parochiekerkgebouwen. Ondersteun oplossingen op maat door een eenvoudig, algemeen faciliterend en intern consistent beleidskader en instrumentarium voor parochiekerkgebouwen aan te reiken.

Het nemen van beleidsbeslissingen of het evalueren, aanpassen en ontwikkelen van regelgeving in verband met de diverse aspecten van (cultus-)gebruik, financiering, onderhoud en restauratie, e.d. ... gebeurt prioritair vanuit het objectief om een zo breed mogelijk palet aan lokaal gedragen initiatieven over herbestemming of meervoudig gebruik te kunnen realiseren.

De parochiekerkgebouwen zoals ze vandaag in al hun diversiteit bestaan, zijn het resultaat van een proces waarbij lokale gemeenschappen door de eeuwen heen mensen en middelen hebben vrijgemaakt met een specifiek gezamenlijk doel voor ogen. De locatie, de stijl en omvang van het gebouw, de financiering, de organisatie van het beheer, enz... zijn steeds lokaal gedragen tot stand gekomen met een specifiek resultaat, een couleur locale en identiteit, als gevolg. Wil men de kansen op een succesvol en duurzaam gebruik maximaal benutten, zal een volgende fase naar (her)bestemming van deze gemeenschapsgebouwen dan ook bij voorkeur gebeuren vanuit een lokale betrokkenheid met het oog op een maximaal lokaal draagvlak. Indien bestaande regelgeving wordt aangepast, wordt ze best vereenvoudigd en intern consistent gemaakt met als objectief lokale bottom-upoplossingen maximaal realiseerbaar maken. ❁

23

Optimaliseer het parochiekerkgebouw in zijn gebruik naar een bredere parochie- en gemeenschapswerking en herbekijk de inrichting van de ruimte om naast de cultus, ook diverse andere vormen van gebruik ten dienste van de lokale gemeenschap mogelijk te maken. Creëer binnen de verschillende beslissingsorganen een zo groot mogelijke bereidheid om op een creatieve manier een breed palet aan mogelijke activiteiten en oplossingen voor gestelde problemen te ontwikkelen.

Het idee van een 'zorgvuldig meervoudig gebruik' staat hier centraal. Meervoudig gemeenschappelijk gebruik van een gemeenschapsinfrastructuur zorgt hoe dan ook voor een breder draagvlak. Tegelijk vraagt het bijkomende inspanningen qua inrichting en beheer. Wat dat laatste betreft is het maken van sluitende afspraken en het helder stellen van diverse verantwoordelijkheden aan de orde. Een aanbod aan instrumenten zoals charters, type-overeenkomsten, ...wordt daarvoor best uitgewerkt.

Wat inrichting betreft, kunnen minimale ingrepen vaak een ruim palet aan mogelijke nieuwe gebruiksvormen genereren. Algemene toegankelijkheid, flexibele compartimentering, het voorzien van sanitaire installaties en verwarming, e.a. maken het mogelijk om én een aangepaste cultusruimte én andere vormen van medegebruik toe te laten. Vooraleer tot een effectieve herinrichting over te gaan, is het aan te bevelen om verschillende tijdelijke vormen van medegebruik uit te proberen. Het laat toe om over een zekere periode de potenties van het gebouw te ontdekken en effectief uit te testen. Mogelijke succesformules kunnen verder uitgewerkt worden en minder geslaagde ervaringen geëvalueerd. Ook voor de lokale kerk heeft dat voordelen: andere bevolkingsgroepen vinden hun weg naar het parochiekerkgebouw en komen in aanraking met de cultus die er in nevenbestemming nog steeds plaatsvindt. Het gemeenschapsgebouw verbreedt: naast een religieus steunpunt wordt het ook een sociaal, cultureel, enz... betekenisvolle plek in de wijk. Een zorgvuldige benadering staat er mee voor garant dat de voor de cultus of zingeving gereserveerde ruimte of tijd niet in verdrukking komt door andere vormen van medegebruik. Het parochiekerkenplan (zie verder) vormt het beleidskader hiertoe. ❁

3 Publieke middelen voor publieke functies

Laat de mate waarin de parochiekerk als publiek gebouw een gemeenschapsfunctie vervult, doorwerken bij het nemen van beleidsbeslissingen. Daarbij wordt rekening gehouden met toegankelijkheid (fysiek en in de tijd), diversiteit (in gebruik en doelgroepen) en intensiteit.

Binnen het bestaande wetgevings- en subsidiëringsinstrumentarium kan de mate waarin het gebouw aangewend wordt als gemeenschapsfunctie (in zijn meest brede betekenis) zo sterk mogelijk positief discriminerend doorwegen. Toekomstige wijzigingen in de regelgeving dienen van dat principe te vertrekken. Het getuigt met name van deugdelijk bestuur door een duurzame maatschappelijke optimalisatie laten voor te laten gaan op een financieel onhoudbare of niet langer te verantwoorden situatie, een korte termijn gerichte financiële maximalisatie of ad hoc beslissingen. Soms kan een tussenoplossing of een proefopstelling als overgangsfase meer duidelijkheid brengen. ☼

4 Debat initiëren

Start per lokale parochiegemeenschap én globaal per gemeente effectief een gesprek op over de betekenis, het gebruik, het onderhoud, de financiering en de (her) bestemming van de parochiekerken in de gemeente. De diocesane overheid, de parochiegemeenschap, de kerkfabriek en de gemeentelijke overheid nemen samen op actieve wijze het initiatief.

Het is van belang dat een proces van overleg wordt geïnitieerd, waarbij de verschillende betrokken actoren aan tafel gaan zitten en samen een draagvlak creëren. Met de klemtoon op het genereren van een proces dat vertrekt van de lokale (parochie-)gemeenschap, kunnen lokaal haalbare en gedragen oplossingen uitgewerkt worden. Tegelijk worden de potenties van de verschillende kerkgebouwen en de vragen/noden van de lokale gemeenschappen samen binnen één bestuurlijk geheel (de gemeente) bekeken, wat belangrijke meerwaarden kan genereren.

Betrek omwonenden, gelovigen, erfgoedverenigingen, actiegroepen, lokale organisaties met ruimtebehoefte die potentieel gebruik kunnen maken van het gebouw, ... in een zo vroeg mogelijk stadium zodat rekening en gebruik kan gemaakt worden van emotionele betrokkenheid, specifieke objectieven, kennis en creativiteit. Ga consequent en op transparante wijze het debat ten gronde aan. Dat betekent dat men ook moet durven concluderen dat herbestemming of transformatie soms niet lukken of niet aangewezen zijn.

Laat dit proces op professionele manier begeleiden, met aandacht voor participatie, diverse gevoeligheden, conflicthantering, communicatie,...

5 Sensibiliseren, begeleiden en expertise ontsluiten

Start een gewestelijke sensibiliseringscampagne om het (lokale) maatschappelijk debat aan te gaan over de toekomst van de parochiekerken. Onder initiatief en financiering van de Vlaamse overheid wordt expertise gecentraliseerd en maximaal ontsloten. Een kenniscentrum ondersteunt en begeleidt gemeente-, provincie- en kerkbesturen op diverse manieren en ontwikkelt ook kennis waarvoor lacunes bestaan. Naast de overheden worden ook de vrijwilligersverenigingen en private initiatiefnemers ondersteund.

Er bestaan vandaag reeds zeer diverse geslaagde realisaties waarbij gebouwen, opgericht ter beoefening van een cultus, ofwel een nevenbestemming ofwel een andere bestemming hebben gekregen. Er is dus heel wat kennis aanwezig bij diverse actoren, doch erg verspreid. Additionele kennis wordt opgebouwd via bijkomende studies.

Door een betere ontsluiting, systematisering en analyse van studieresultaten en bestaande ervaringen is het mogelijk belangrijke meerwaarden te creëren bij het uitwerken van lokale oplossingen. Met een professionele begeleiding is het daarenboven mogelijk om - rekening houdend met lokale behoeften, gewoontes, cultuur, ... - oplossingen op maat uit te werken.

Inspiratie voor een Vlaamse sensibiliseringscampagne kan o.m. gehaald worden bij het Nederlandse '2008 Religious heritage year' en de activiteiten van English Heritage rond 'New uses for former places of worship'.

Ook de uitwerking van concrete trajecten en processen (bv. rond adequate algemene probleemstelling of een methodiek van afwegingstraject per kerkgebouw), vervat in een draaiboek of ander instrument is dringend noodzakelijk. ☼

6 Waarde expliciteren

Bij het nemen van beleidsopties in functie van het (her-, neven-) gebruik van een parochiekerkgebouw wordt steeds vertrokken van de essentiële waarden en kwaliteiten van het gebouw, waarbij de volgende aspecten gevalideerd worden:

- De 'genius loci', de unieke en specifieke betekenis van de plek;
- De gemeenschapsfunctie die door het gebouw vervuld wordt (in zijn meest brede betekenis) en de ermee conform geachte inrichting;
- De plaats van het gebouw binnen het gemeenschappelijk lokaal erfgoed;
- De cultuurhistorische waarde (religieus, gesamtkunstwerk, exterieur, interieur, geschiedenis, ...);
- De ruimtelijk-stedenbouwkundige inpassing van het gebouw in het lokale en gemeentelijke weefsel. De waarde van het ensemble dat het kerkgebouw samen vormt met de pastorie of andere lokale religieuze voorzieningen.

Zowel bij neven- als herbestemming van een kerkgebouw, is een adequate inpassing van het nieuwe gebruik van belang. Rekening houdend met verschillende lagen en schaalniveaus, van detail tot geheel, kan een palet aan nieuwe bestemmingen uitgewerkt worden. Het aspect tijd verdient daarbij bijzondere aandacht. Vele oplossingen of nevenbestemmingen die in eerste instantie niet lijken te kunnen, zijn middels een goed timemanagement misschien wel haalbaar.

Bij het bepalen van de waarde dient bijzondere aandacht besteed aan de formele vaststelling. Naast een duidelijke nood aan professionele en door wetgeving gestuurde waardebeoordeling, is ook een toetsing daarvan met de betrokkenen op zijn plaats (binnen proces, cfr. aanbeveling drie) én dient er ruimte gemaakt voor een eigen, allicht meer subjectieve 'waardebeoordeling' door deze laatste. Vooral met het oog op latere herbestemmingen is dat van belang.

Laat ook de mogelijkheid van tijdelijke functies toe. Op die manier kan op een eerder eenvoudige manier praktisch inzicht verworven worden in de mogelijkheden van het gebouw, wordt het onderhouden en kan het draagvlak verbreed worden. Zorg bij het herbestemmen voor een goede documentatie en inventarisatie van het kerkinterieur en van de roerende goederen. Betrek daarbij alle mogelijke professionele partners ook voor het zoeken naar gepaste bestemmingen voor onderdelen van het interieur en voor de roerende goederen die niet ter plaatse kunnen blijven (Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur, Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC), Onroerend Erfgoed Vlaamse overheid, Provinciale diensten kunstpatrimonium, musea, gemeentelijke cultuur/erfgoeddiensten enz.) ☸

7 Stel parochiekerkenplan op

De lokale kerkelijke en gemeentelijke overheden maken, als resultaat van een overlegproces, een globaal parochiekerkenplan op voor de gemeente. Start daartoe actief een proces op om te komen tot een duidelijke beleidsbeslissing die bepaalt welke gebouwen nog nodig zijn voor de eredienst en in welke hoedanigheid (wekelijkse cultus, bijzondere vieringen, ...), welke gebouwen een nevenbestemming kunnen krijgen naast de cultus en in welke mate, welke gebouwen een andere functie kunnen krijgen, welke gedesaffecteerd kunnen worden, welke gesloopt kunnen worden, enz...).

Integreer het parochiekerkenplan in de andere gemeentelijke beleidsplannen (cultuurbeleidsplan, ruimtelijk beleidsplan, ...) en in de meerjarenbegroting.

Op niveau van het lokale bestuur wordt een specifiek beleidsplan opgemaakt, dat ondermeer aandacht heeft voor de volgende elementen:

- *Een analyse van alle kwaliteiten, kansen en knelpunten (via SWOT of andere methodieken) van alle huidige kerkgebouwen die rekening houdt met cultusgebonden, cultuurhistorische, bouwkundige, maatschappelijke, bestuurskundige en financiële aspecten. Daarbij is het van belang dat maximaal gebruik kan gemaakt worden van het bestaand instrumentarium (zoals bv. de rapporten van Monumentenwacht).*
- *Een behoefteanalyse van de lokale vraag naar gemeenschapsvoorzieningen in de meest brede zin.*
- *Een voorstel tot (her)bestemming, beheerstructuur en financiering van elk gebouw, met inbegrip van aard en frequentie van cultusgebonden activiteiten en nevenactiviteiten, voorstellen tot nieuwe bestemmingen in het kader van desaffectatie, verkoop, bewaringstoestand en afbraak, enz.....*

Bij een globale benadering kunnen ook diverse waarden ten aanzien van elkaar afgewogen worden en eerder genomen beleidsbeslissingen geëvalueerd worden. Mogelijke wijzigingen in het beleid, zoals bv. het evalueren van een bescherming als monument, stads- en dorpsgezicht, ...of net het beschermen van een belangrijk parochiekerkgebouw in de gemeente kunnen daarmee onderbouwd worden. Een breder palet aan instrumenten kan ingezet worden om tot een goed plan te komen voor een specifieke kerk of kerklocatie, zoals de opmaak van een specifiek uitvoeringsplan of, beeldkwaliteitsplan, het organiseren van een ontwerpwedstrijd,... ❁

8 Focus overheidsinspanningen op herbestemming

Maak binnen de betrokken Vlaamse administraties (beleidsdomeinen onroerend erfgoed en binnenlands bestuur, Team Vlaams Bouwmeester, ...) mensen en middelen vrij om specifieke ondersteuning te bieden aan herbestemmingsprojecten in het algemeen, de parochiekerken in het bijzonder.

Ontwikkel een doelgericht beleid dat proactief oplossingen zoekt voor ingrepen in het parochiekerkgebouw die het geschikt maken voor gemeenschapsfuncties beogen (zoals verwarming, sanitair, opdeling i.f.v. flexibel meervoudig gebruik, ...). Werk op het Vlaamse niveau financiële mechanismen uit die her- en nevenbestemmingsonderzoek stimuleren en pas bestaande subsidieregelingen maximaal in de zin toe. Laat het belang van de gemeenschapsfunctie zwaarder doorwegen dan vandaag het geval is. ☸

9 Inzetten op onderhoud

Leg de klemtoon op en reserveer voldoende middelen voor het adequaat onderhoud van de parochiekerkgebouwen.

De recente beslissing om qua onroerend erfgoedfinanciering louter in te zetten op de restauratie en niet langer op onderhoud roept dan ook vragen op. De reeds opgebouwde expertise in Vlaanderen en de internationaal onderschreven beleidsopatie van preventieve conservering laten zien dat een doorgedreven financiële en inhoudelijk-technische ondersteuning van het dagelijkse onderhoud van onroerend erfgoed succesvol is. Onvoldoende onderhoud resulteert immers in explosief stijgende kosten voor restauratie. Daarenboven is een goed onderhouden gebouw veel aantrekkelijker, zowel voor de cultus als voor andere vormen van gemeenschapsgebruik. Dat onderhoud wordt gekoppeld aan het gevalideerd gemeentelijk parochiekerkenplan. Bestaande verenigingen zoals Monumentenwacht, het forum voor erfgoedverenigingen of het op te richten kenniscentrum spelen daar een erg belangrijke rol, die verder mag versterkt worden. ❁

10 Maak duidelijke afspraken

Zowel op Vlaams als lokaal niveau worden sluitende afspraken gemaakt over welk besturen en actoren welke rol in het (her)bestemmingstraject opneemt.

Wil de (her)bestemming van parochiekerken slagen, is het opnemen van een duidelijk geformuleerde verantwoordelijkheid door de verschillende besturen - maar bij uitbreiding ook alle bij het proces betrokken actoren - noodzakelijk. Wie neemt welke beleidsverantwoordelijkheden op, wie coördineert initiatieven, stelt middelen en mensen ter beschikking, enz... : het wordt bij voorkeur vooraf in een overeenkomst (protocol, gentlemen's agreement, ...) vastgelegd.

Aanbeveling voor de werkgroep beheer en/of financiering

- Vanuit de noodzaak voor een lokaal draagvlak en in het kader van een gemeentelijk parochiekerkenbeleidsplan dient werk gemaakt van één duidelijk aanspreekpunt per betrokken actor.
- Werk duidelijke procedures uit rond de samenvoeging van kerkfabrieken, ingebed in het parochiekerkenplan en de her- of nevenbestemming. De opheffing van een parochie (en daarmee de parochiekerk) sleept soms jarenlang aan door ingewikkelde procedures en hypothekeert een herbestemming.
- Werk als Vlaanderen financiële mechanismen uit die herbestemming stimuleren. De belangrijkste reden waarom het maar mondjesmaat tot een herbestemming komt is dat het onderzoek naar een geschikte herbestemming en de feitelijke verbouwing veel geld kost. Voor bepaalde gebouwen geldt dat de herbestemming lukt omdat de nieuwe functie economisch rendeert. Voor de meeste gebouwen geldt dat echter niet. Daarom is het financieel gezien aantrekkelijker om de huidige functie te laten, en niet te investeren in onderzoek naar een herbestemming of de feitelijke herbestemming. Vlaanderen zou een subsidie voor onderzoek naar herbestemmingsmogelijkheden én een éénmalige subsidie die de kosten voor herbestemming draaglijk maakt in het leven kunnen roepen.
- Neem preventieve conservering voor parochiekerken expliciet mee op in de financieringsvoorwaarden. ☘

Zeven globale aanbevelingen voor parochiekerken in Vlaanderen

Na een analyse van de resultaten van de werkzaamheden van de drie werkgroepen, kunnen samenvattend zeven globale aanbevelingen voor parochiekerken in Vlaanderen worden geformuleerd. Ze geven in essentie weer waar alle werkgroepen telkens weer op uit kwamen. Alle 31 aanbevelingen – die veel meer in inhoudelijk, technisch en/of bestuurlijk detail gaan – kunnen binnen deze zeven globale aanbevelingen ondergebracht worden. Naast een korte duiding wordt verwezen naar de initiële aanbevelingen eerder in de tekst, die elk een doorlopend nummer hebben gekregen. De lezer kan telkens daarnaar teruggrijpen voor een meer gedetailleerde toelichting.

1 Ontwikkel een (lokale) beleidsvisie

De lokale kerkelijke en gemeentelijke overheden maken, als resultaat van een actief overlegproces met de lokale gemeenschap, een globale strategische toekomstvisie op over het beheer, de financiering en de (her)bestemming van alle parochiekerken op het grondgebied.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

15. Stimuleer de vorming van een lokale toekomstvisie over beheer en bestemming van parochiekerken. (p.23)

24. Publieke middelen voor publieke functies. (p.33)

27. Waarde expliciteren. (p.36)

28. Stel parochiekerkenplan op. (p.37)

2 Versterk het lokaal overleg

Beslissingen over beleid, financiering, beheer of (her)bestemming van parochiekerken vertrekken prioritair vanuit het objectief om een zo breed mogelijk palet aan lokaal gedragen initiatieven te kunnen realiseren. Betrek daarbij als religieuze en publieke verantwoordelijken zo veel mogelijk actoren (omwonenden, gelovigen, erfgoedverenigingen, actiegroepen, lokale organisaties met ruimtebehoefte, ...) in een zo vroeg mogelijk stadium zodat rekening kan worden gehouden met en gebruik kan gemaakt worden van emotionele betrokkenheid, specifieke objectieven, kennis en creativiteit. Ga consequent en op transparante wijze het debat ten gronde aan. Laat dit proces op professionele manier begeleiden, met aandacht voor participatie, diverse gevoeligheden, conflicthantering, communicatie,...

Neem enkele procedurele hinderpalen weg om ook het formele lokaal overleg zijn rol ten volle te laten spelen.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

6. Afspraken tussen centraal kerkbestuur en de gemeente loskoppelen van het meerjarenplan van de individuele kerkfabrieken. Bepalen dat de schriftelijke afspraken die het centraal bestuur maakt met het gemeentebestuur bindend zijn voor de betrokken kerkfabrieken. (p.12)

7. Mogelijk maken dat een volwaardig centraal kerkbestuur wordt opgericht in gemeenten met minder dan vier besturen van dezelfde eredienst. (p.13)

8. Benadrukken dat de centrale kerkbesturen een coördinerende rol te spelen hebben in het bepalen van de prioriteiten van de verschillende besturen van de gemeente. (p.14)

9. De mogelijkheid expliciteren dat kerkfabrieken welbepaalde opdrachten kunnen delegeren aan het centraal kerkbestuur, zonder afbreuk te doen aan hun eigen verantwoordelijkheden. (p.15)

10. Om de continuïteit van het centraal bestuur te verhogen, is het wenselijk om niet te eisen dat de leden van een centraal bestuur lid zijn van één van de kerkfabrieken. (p.16)

11. Een oplossing zoeken voor de gemeentegrensoverschrijdende besturen van de eredienst, door enerzijds het aantal van dergelijke besturen te verminderen door aanpassingen aan de gebiedsomschrijvingen en door anderzijds een beroepsmogelijkheid (met sanctie) in te bouwen voor de overblijvende gemeentegrensoverschrijdende besturen. (p.17)

20. Bevorder de samenwerking tussen kerkraden, centrale kerkbesturen en gemeenten. (p.28)

22. Klemtoon op lokaal draagvlak. (p.31)

25. Debat initiëren. (p.34)

3 Versterk de bestuurskracht van kerkfabrieken en centrale kerkbesturen

De bestuurskracht van kerkfabrieken en centrale kerkbesturen wordt – gelet op hun belangrijke taak wat het beheer van kerkelijk patrimonium betreft – best versterkt. Dat kan door enerzijds belemmeringen voor een optimale samenstelling weg te nemen en anderzijds een vlotte reorganisatie van de bestaande structuren mogelijk te maken, daar waar er lokaal draagvlak voor is.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

1. De verplichting voor leden van een kerkraad om ingeschreven te zijn in de bevolkingsregisters van de gemeente (of één van de gemeenten) van de gebiedsomschrijving van de parochie schrappen. (p.7)
2. Gelet op de evolutie van de rechtspraak en om potentiële kandidaten niet af te schrikken, is het aangewezen in het erediensdecreet bepalingen op te nemen betreffende de (verzekering van de) aansprakelijkheid van de kerkraadsleden, naar analogie van wat bepaald wordt in het gemeente-, provincie- en OCMW-decreet. (p.8)
3. Een tuchtprocedure uitwerken voor leden van de kerkraden en van centrale kerkbesturen in het geval van grove nalatigheid of kennelijk wangedrag. Ook het afzetten van een slecht functionerende mandataris mogelijk maken. (p.9)
4. Geen algemene verplichte fusies opleggen tot één kerkfabriek per gemeente. (p.10)
5. In overleg met de representatieve organen een duidelijke procedure uitwerken voor het samenvoegen van meerdere besturen en juridisch verankeren. (p.11)

4 Zet in op expertisevorming en informatieverstrekking

Er is een grote nood aan ervaringsuitwisseling met andere betrokken actoren die met dezelfde problematiek geconfronteerd worden. Er is in de praktijk onder meer behoefte aan een digitaal informatieplatform met FAQ's, een forumfunctie en een expertennet als backoffice. Daarenboven is er nood aan een echt informatie- en expertisecentrum, met als eerste taak te netwerken tussen de verschillende betrokken organen (kerkfabrieken, gemeentebesturen, centrale kerkbesturen, bisdommen, regionale besturen, Vlaamse overheid, ...) en om een netwerk tussen de verschillende beheerders op poten te zetten. Het centrum zorgt ook voor de professionalisering van kerkbeheerders op het vlak van (erfgoed)beheer.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

16. Richt een informatie- en expertisecentrum op. (p.24)

18. Versterk de werking van Monumentenwacht. (p.26)

26. Sensibiliseren, begeleiden en expertise ontsluiten. (p.35)

5 Gebruik verbreden

Stel vanuit het centrale idee van *'zorgvuldig meervoudig gebruik'* het parochiekerkgebouw open naar een bredere parochie- en gemeenschapswerking en herbekijk de inrichting van de ruimte om naast de cultus, ook diverse andere vormen van gebruik ten dienste van de lokale gemeenschap mogelijk te maken. Creëer binnen de verschillende beslissingsorganen een zo groot mogelijke bereidheid om op een creatieve manier een breed palet aan mogelijke activiteiten en oplossingen voor gestelde problemen te ontwikkelen.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

21. Stimuleer openstelling. (p.29)

23. Gebruik verbreden. (p.32)

31. Maak duidelijke afspraken. (p.40)

6 Naar een haalbare financiering

De kostprijs van het onderhoud van parochiekerkgebouwen, in meerderheid eigendom van de gemeenten, zal hoe dan ook substantieel blijven. Een combinatie van een breed palet aan financiële instrumenten en stimuli (zoals goedkope leningen, een obligatielening, een restauratiefonds of een rollend fonds, fiscaal attest voor schenkingen, ...) en subsidie- en financieringsmechanismen die ingrepen voor her- en nevenbestemming in functie van gemeenschapsvoorzieningen bevoorraden, kunnen bijdragen tot een haalbare financiering. Verschillende subsidiestromen moeten, zowel inhoudelijk qua criteria als qua procedure, beter op elkaar afgestemd worden.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

12. De procedures voor de financiële planningsdocumenten kunnen worden vereenvoudigd, door de bevoegdheden van de verschillende betrokken partijen aan te passen. Met name wat betreft het meerjarenplan kan de nadruk veel meer bij de gemeenteraad gelegd worden, aansluitend bij het lokale overleg. De werkgroep is wel unaniem voorstander van het behoud van het bestaande goedkeuringstoezicht op de jaarrekeningen door de provinciegouverneur. (p.18)

13. Om de duidelijkheid van de regelgeving te verhogen, is het aangewezen de oude bepalingen die nog van toepassing gebleven zijn op te nemen in het erediensdecreet en de andere expliciet op te heffen. (p.19)

14. Het moet worden mogelijk gemaakt om de financiële rapporten, maar ook de notulen en de PV's van de verkiezingen, op rechtsgeldige wijze elektronisch in te dienen. (p.20)

17. Optimaliseer de financiële stimuli. (p.25)

29. Focus overheidsinspanningen op herbestemming. (p.38)

7 Inzetten op onderhoud

De afschaffing van de onderhoudspremie voor openbare besturen wordt ervaren als strijdig met het beleid dat zowel publieke als private erfgoedzorgers, monumentenwacht als vele kerkfabrieken al jarenlang consequent voeren: voorkom dure restauraties door regelmatig onderhoud. Dat ligt eveneens in de lijn van de internationale visie op erfgoedzorg en preventieve conservatie. Er wordt best stevig ingezet op een financieel instrumentarium dat het onderhoud van (beschermd) parochiekerken ondersteunt en stimuleert. Daarenboven is een goed onderhouden gebouw veel aantrekkelijker, zowel voor de cultus, voor andere vormen van gemeenschapsgebruik als voor de lokale leefomgeving.

Refereert aan de volgende aanbevelingen:

19. Stimuleer kwaliteitsvol onderhoud en nazorg. (p.27)

30. Inzetten op onderhoud. (p.39)

Het resultaat (de geformuleerde aanbevelingen), de samenwerking en de expertise- en ervaringsuitwisseling werden door de leden van de drie werkgroepen positief onthaald. Ze vragen de verschillende beleidsvoerders in het algemeen en de bevoegde Vlaamse minister in het bijzonder dan ook om hier actief mee aan de slag te gaan. Vooral het samenbrengen en uitbouwen van expertise binnen een organisatorische structuur die toelaat maximaal gebruik te maken van de reeds aanwezige knowhow wordt als prioriteit naar voor geschoven.

De **werkgroep bestuurskracht en financiering** vergaderde op 24 november 2010, 21 december 2010, 25 januari 2011, 23 februari 2011 en 16 maart 2011 en was samengesteld uit: Katrien Colpaert-Arickx (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten vzw), Joris De Jonghe (bisdom Gent), Filip Delos (kabinet Bourgeois, waarnemer), Jan De Pagie (centraal kerkbestuur Sint-Niklaas), Frans Lignel (stad Ieper), Willem Remue (stad Gent), Johan Sauwens (stad Bilzen), Jonas Van den Storme (agentschap voor Binnenlands Bestuur), Katrien Van der Veken (stad Antwerpen), Bart Van Dooren (agentschap voor Binnenlands Bestuur, voorzitter), Dirk Vansina (stad Leuven), Bart Vercauteren (bisdom Brugge), Luc Vervliet (Interdiocesaan Centrum).

De **werkgroep beheer** vergaderde op 17 december 2010, 21 januari 2011, 18 februari 2011 en 18 maart 2011 en was samengesteld uit de volgende leden: Inge Appermont (Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed), Ludo Collin (bisdom Gent), Serge Defresne (Departement Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed), Gerrit De Goignies (Vlaamse Confederatie Bouw), Rudy De Graef (agentschap Ruimte en Erfgoed), Veerle De Houwer (agentschap Ruimte en Erfgoed), Jan De Pagie (Centraal Kerkbestuur Sint Niklaas), Karel Dendooven (Forum voor Erfgoedverenigingen), Michael Janssen (Kerkfabriek Korbeek Lo), Hilde Plas (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten vzw), Annita Stevens (agentschap Ruimte en Erfgoed, voorzitter), Anouk Stulens (Monumentenwacht Vlaanderen), Bert Vanbelle (Kerkfabriek, Centraal Kerkbestuur Kortrijk), Bart Van Dooren (agentschap voor Binnenlands Bestuur), Katrien Van der Veken (stad Antwerpen), Geert Vandewynckel (Gemeentebestuur Heuvelland), Bart Vercauteren (bisdom Brugge), Elke Verdurmen (Forum voor Erfgoedverenigingen), Luc Vervliet (Interdiocesaan Centrum).

De **werkgroep (her)bestemming en ruimtelijke inpassing** vergaderde op 22 november 2010, 15 december 2010 en 2 februari 2011 en was samengesteld uit de volgende leden: Paul Aerts (priester Sint-Michiels Leuven), Wim Bollaert (stad Antwerpen), Xavier Buys (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten vzw), Tom Callebaut (interieurarchitect), Ludo Collin (Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur vzw - Vlaamse Bisschoppen), Karel Dendooven (Forum voor Erfgoedverenigingen), Karlijn Deene (kabinet Bourgeois, waarnemer), Niek De Roo (West-Vlaamse Intercommunale), Els Hofkens (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed), Bert Joppen (Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten vzw, gemeente Vosselaar), Jo Lefebure (stad Gent), Patrick Lefebure (architect, Vlaamse Bisschoppen), Madeleine Manderyck (agentschap Ruimte en Erfgoed), Marc Martens (architect-stedenbouwkundige), Rolf Quaeghebeur (Team Vlaams Bouwmeester), Joris Scheers (Departement Bestuurszaken, voorzitter), Sara Vermeulen (Team Vlaams Bouwmeester).

Overheidsopdrachten

www.binnenland.vlaanderen.be/overheidsopdrachten-voor-erediensten

Algemeen

www.religieuserfgoed.be

Andere

www.rechtvaardigheidenvrede.be/projecten/ecokerk.htm

www.ru.nl/kaski

www.vbmk.nl

Beschermd erfgoed

www.onroenderfgoed.be

Boekhouding en beleidsdocumenten:

www.religiosoft.be

www.bisdomhasselt.be/kerkfabrieken

www.ckbgentstad.be

Cultuuroederen

www.crk.be

www.helpdesklokaalerfgoed.be

www.faronet.be

Erediensten/ organisatie

- het handboek 'Vademecum kerkbesturen', uitgeverij Politeia

www.kerknet.be (> Kerk in Vlaanderen > Kerkfabrieken)

www.interdio.be

Lokale besturen/ werking

- De VVSG biedt lokale besturen als helpdesk ondersteuning o.m. in vragen over openbare aanbesteding/overheidsopdrachten en heeft recent ook een e-zine gelanceerd:

'Aanbested', uw VVSG-wegwijzer voor nieuws over overheidsopdrachten.

Voortaan wijst 'Aanbested' de lezer de weg in het bos van regelgeving en praktijk over lokale overheidsopdrachten en informeert op maat van het lokaal bestuur over nieuwe ontwikkelingen. 'Aanbested' kijkt daarbij met een integrale blik naar wetgeving, procedures en regels, markten van leveranciers en productengamma's, trends naar digitalisering, naar economisch doordachte ecologische en sociale duurzaamheid, gebruikmaking van systemen van groepsaankoop en samenwerking, enz. Het VVSG e-zine is gratis voor alle geïnteresseerden.

Onderhoud

- Monumentenwacht Vlaanderen: uitgebreid overzicht van de dienstverlening Monumentenwacht waaronder inspecties, ramingen, advies en bijstand, brochures, website

www.monumentenwacht.be

Openstelling

www.openkerken.be

Premies

www.binnenland.vlaanderen.be/gesubsidieerde-infrastructuur

www.onroenderfgoed.be

Vzw-werking

- Forum voor Erfgoedverenigingen: www.forumerfgoedverenigingen.be

> ontwerpstatuten voor Open Monumentenverenigingen

> begeleidende brochure statuten vzw

> ontwerp van erfpachtovereenkomst

> informatie in verband met inventarisatie funerair erfgoed

Wetgeving en kader:

www.binnenland.vlaanderen.be/erediensten

www.onroenderfgoed.be

AANZET overzicht beheersproblematiek gebouwen voorlopige versie	Definitie	Knelpunten	Mogelijke aanbevelingen (deze worden niet hernomen indien ze bij verschillende onderdelen voorkomen)	Wettelijk kader: belangrijkste wetgeving van toepassing
OVERZICHT VERSCHILLENDE BEHEERSSTAPPEN				
1. Dagelijks onderhoud / maintain / exploitatie	Schoonmaken kerkinterieur	<ul style="list-style-type: none"> a. wie is verantwoordelijk (financieel) voor onderhoud, wat bij nevengebruik, is de KF dan ook verantwoordelijk? b. wie in het gebouw coördineert? c. gebouwenkennis d. producten, reinigingsmethodes m.a.w. onderhoudsplan (herhalingschema, financiering)?, aanbestedingen, contracten,... 	<ul style="list-style-type: none"> a. bij nevengebruik duidelijke afspraken, hoe? b, c. 1 persoon als 'beheerder' die de specifieke aanpak voor het gebouw kent / opleiding voorzien voor beheerders? d. coördinerend orgaan: centraal informatiepunt / netwerk / kenniscentrum vanuit bestaande organisaties, verenigingen / kerkbestuur,...? (met vertegenwoordiging vanuit verschillende administraties?), CRKC onderzoekt momenteel op vraag van minister of zij hier een rol in kunnen spelen, voorbeeld Groningerkerk is wellicht interessant 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Decreet Erediensten 2. Wetgeving overheidsopdrachten 3. Wetgeving vrijwilligerswerk
2. Dringende instandhouding + veiligheidswerken	Exterieur	<ul style="list-style-type: none"> a. wie is verantwoordelijk? b. vergunnings- en of machtigingplicht? c. dossieropmaak: wie / wat d. uitvoering? e. geen onderhoudspremie 	<ul style="list-style-type: none"> e. onderhoudspremie is belangrijk voor KF 	<ul style="list-style-type: none"> 1. BVR 1993 2. Wetgeving overheidsopdrachten 3. Premiebesluit
3. Onderhoud -normaal -groot	algemeen	<ul style="list-style-type: none"> a. wie is verantwoordelijk? b. gebouwenkennis / diagnose c. producten, reinigingsmethodes d. vergunnings- en of machtigingplicht? e. geen onderhoudspremie f. aannemer moeilijk te vinden, zeker voor kleine werken op hoogte g. adressen en referenties van aannemers / uitvoerders h. Jaarlijks aan te vragen onderhoudspremie (nu afgeschaft) een beter systeem zou zijn een meerjarenpremie voor jaarlijks weerkerende werken (reinigen van goten, ...) 	<ul style="list-style-type: none"> b, c. bestaande instrumenten / informatiekanalen behouden en verder uitwerken e. onderhoudspremie is belangrijk voor KF: premie ook interessant voor opmaak onderhoudsplan 	<ul style="list-style-type: none"> 1. BVR 1993 2. Wetgeving overheidsopdrachten 3. Premiebesluit
4. Restauratie		<ul style="list-style-type: none"> a. wie is verantwoordelijk? b. gebouwenkennis c. hoe onderzoekers, experts, aannemers aanstellen d. wat met de premies: afstemming, snelheid,... e. Ivm toegankelijkheid/bereikbaarheid (ifv controle en onderhoud) is de architect vaak weinig op de hoogte f. Onderhoud wordt over het hoofd gezien in fase tussen opstart restauratie en uiteindelijke restauratie (lange doorlooptijd) 	<ul style="list-style-type: none"> c. ervaringen uitdelen ivm architecten / aannemers d. afstemming premies / 'kruiswerking' Vlaamse administraties 	<ul style="list-style-type: none"> 1. BVR 1993 2. Wetgeving overheidsopdrachten 3. Premiebesluit
5. Beveiliging	<ul style="list-style-type: none"> 1. branddetectie 2. inbraakdetectie 3. bliksembeveiliging 	<ul style="list-style-type: none"> a. wie is verantwoordelijk? b. gebouwenkennis / diagnose c. hoe onderzoekers, experts, aannemers aanstellen d. wat met de premies e. hoe maatregelen treffen 	<ul style="list-style-type: none"> e. opmaak calamiteitenplan verplichten? 	<ul style="list-style-type: none"> Restauratiepremiebesluit 1. BVR 1993 2. Wetgeving overheidsopdrachten 3. Restauratiepremiebesluit 4. Omzendbrief beveiligingswerken aan beschermde monumenten ML/10 19/11/2002 5. gesubsidieerde infrastructuur Restauratiepremiebesluit

Taak KR of beheerder gebouw	mogelijke betrokken overheden	mogelijke betrokken externen	Premie mogelijk?	Relevante informatie nog aan te vullen
a. organiseren b. (laten) uitvoeren	Beschermd: a. Ruimte en Erfgoed advies bij specifieke problemen Niet - beschermd: ?	1. Schoonmaakfirma (etc.) 2. advies MOWAV	-	MOWAV: - Schoon Schip (verouderd) - specifieke onderhoudsbrochures WTCB - www.groningerkerken.nl
beschermd erfgoed: verplichting/Onmiddellijk maatregelen nemen	Beschermd: a. Ruimte en Erfgoed b. lokale overheid Niet - beschermd: ?	1. Aannemer 2. advies mowa + de kleine noodingrepen die monumentenwacht zelf uitvoert (ontbrekende leien, loszittende onderdelen, ...)	beschermd erfgoed :neen	1. www.onroenderfgoed.be 2. inspectierapporten MOWAV WTCB Technische fiches Rijksdienst Nederland
Verplichting voor beschermde monumenten	Beschermd: a. Ruimte en Erfgoed b. lokale overheid Niet - beschermd: a. Binnenlands Bestuur? (nt-beschermd) b. lokale overheid	Monumentenwacht aannemer	beschermd erfgoed: neen	1. www.onroenderfgoed.be 2. inspectierapporten MOWAV 3. WTCB 4. onderhoudsbrchures mowa
beschermd erfgoed: Geen wettelijke verplichting, louter instandhouden volstaat	Beschermd: a. Ruimte en Erfgoed b. Provinciebestuur b. lokale overheid d. evt. De Vlaamse Bouwmeeste Niet - beschermd: a. Binnenlands Bestuur ? (nt-beschermd)	1. Architect 2. aannemer	beschermd erfgoed: ja	1. www.onroenderfgoed.be 2. inspectierapporten MOWAV 3. WTCB 4. VIOE
		Aannemer		
	Beschermd: a. Ruimte en Erfgoed: Rob Buelens b. Provinciebestuur b. lokale overheid Niet - beschermd: a. Binnenlands Bestuur ?	1. brandweer 2. aannemer	beschermd erfgoed: ja	www.onroenderfgoed.be

AANZET overzicht beheersproblematiek gebouwen voorlopige versie	Definitie	Knelpunten	Mogelijke aanbevelingen (deze worden niet hernomen indien ze bij verschillende onderdelen voorkomen)	Wettelijk kader: belangrijkste wetgeving van toepassing
6. Technische installaties	1. verwarming (binnenklimaat) 2. verlichting 3. klokken, uurwerken 4. orgels	a. wie is verantwoordelijk? b. comfort versus erfgoedwaarden / impact veranderingen c. duurzaamheid / energieefficiëntie d. wat met ondergrond (archeologie) e. energie en andere facturen te hoog f. monopolie van sommige uitvoerders		1. Omzendbrief kerkverwarmingen ML/11 19/11/2002 2. Wetgeving overheidsopdrachten
7. Toegankelijkheid		a. wie is verantwoordelijk? b. erfgoedwaarden in gedrang?		1. Toegankelijkheidsbesluiten
8. Openstelling / herbestemming	1. toerisme 2. toegankelijkheid	a. wie kan hierbij helpen, oprichting, vzw's,...?	a. middelen?	1. wetgeving roerend erfgoed
9. Beheer Cultuurobjecten	Restauratie Verplaatsing			Restauratiepremiebesluit Decreet 1976
10. Domeinbeheer (kerkhof, perimeter kerkgebouw)				
11. Gedeeltelijke economische herbestemming	Plaatsing gsm antennes	a. wie is verantwoordelijk? b. erfgoedwaarden in gedrang?		
12. Ondergrond	Archeologie	a. archeologische waarden in gedrang?		

Taak KR of beheerder gebouw	mogelijke betrokken overheden	mogelijke betrokken externen	Premie mogelijk?	Relevante informatie nog aan te vullen
	<p>Beschermd:</p> <p>a. Ruimte en Erfgoed</p> <p>b. Provinciebestuur</p> <p>b. lokale overheid</p> <p>Niet - beschermd:</p> <p>a. Binnenlands Bestuur ?</p>	<p>1. Studiebureau</p> <p>2. aannemer</p>		<p>1. www.onroenderfgoed.be</p> <p>2. inspectierapporten MOWAV</p> <p>3. WTCB</p> <p>4. klimaatnetwerk</p> <p>5. VOIE</p>
(minstens) bij herbestemming dringt een verhoogde toegankelijkheid zich op en kan ze verplicht zijn	<p>Beschermd:</p> <p>a. Ruimte en Erfgoed</p> <p>Niet - beschermd:</p> <p>a. Binnenlands Bestuur ?</p> <p>b. Ruimte en Erfgoed</p>	Toegankelijkheidsbureaus / Enter	<p>ja</p> <p>a. evt. Toerisme Vlaanderen?</p> <p>b. evt. R&E in kader van restauratie</p>	<p>1. www.onroenderfgoed.be</p> <p>2. toegankelijkheidsbureau's</p> <p>3. brochure VOIE</p>
	<p>Beschermd:</p> <p>a. Ruimte en Erfgoed</p> <p>Niet - beschermd:</p> <p>a. Binnenlands Bestuur ?</p> <p>b. Ruimte en Erfgoed</p>		ja	<p>1. www.onroenderfgoed.be</p> <p>2. voorbeelden onder andere in M&L</p> <p>3. CRKC</p>
				1. Faro / CRKC
	<p>Beschermd:</p> <p>a. Ruimte en Erfgoed</p> <p>Niet - beschermd:</p> <p>a. Binnenlands Bestuur ?</p> <p>b. Ruimte en Erfgoed</p>			onderhoudsbrochure kleine begraafplaatsen
		Aannemer		
Taak gemeente? Openbaar domein?				
	R&E: Rob Buelens en betrokken erfgoedconsulent	Telecombedrijven	neen	brochures van bijv Rijksdienst Nederland
	<p>Beschermd:</p> <p>a. Ruimte en Erfgoed</p> <p>b. Niet - beschermd:</p> <p>?</p>		ja	

Deze uitgave kwam tot stand dankzij een samenwerking tussen volgende entiteiten van de Vlaamse overheid: het Departement Bestuurszaken, het Agentschap voor Binnenlands Bestuur, het Agentschap Ruimte en Erfgoed, het VIOE en het Departement Ruimte, Wonen en Onroerend Erfgoed, evenals de Bisschoppenconferentie, vertegenwoordigers van enkele kerkfabrieken, de VVSG, Monumentenwacht Vlaanderen, Forum voor Erfgoedverenigingen, Vlaamse Confederatie Bouw. Met dank aan alle personen die hebben meegewerkt aan het tot stand komen van dit verslag.

April 2011

Depotnummer:

Agentschap voor Binnenlands Bestuur

Boudewijnlaan 30, bus 70
1000 Brussel
bart.vandooren@bz.vlaanderen.be

Agentschap Ruimte en Erfgoed

Koning Albert II-laan 19, bus 3
1210 Brussel
annita.stevens@rwo.vlaanderen.be

Departement Bestuurszaken

Boudewijnlaan 30, bus 30
1000 Brussel
joris.scheers@bz.vlaanderen.be

